

Osmanlı'da Okullarda Aşı Uygulamaları

Vaccination Practices in Ottoman Schools

Rüya Kılıç¹(ID), Yağız Fatih Nazlier¹(ID), Pervin Özelçi²(ID), Ateş Kara^{2,3}(ID)

¹ Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

² Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı, Türkiye Aşı Enstitüsü, Aziz Sancar Araştırma Merkezi, Ankara, Türkiye

³ Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Çocuk Enfeksiyon Bilim Dalı, Ankara, Türkiye

Makale atfı: Kılıç R, Nazlier YF, Özelçi P, Kara A. Osmanlı'da okullarda aşı uygulamaları. J Pediatr Inf 2024;18(1):56-66.

* Bu makale TÜSEB/Türkiye Aşı Enstitüsü tarafından desteklenen "Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Dönemi'nde Aşı ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi ve Kaynak Dokümanlarının Oluşturulması" projesi kapsamında hazırlanmıştır. Proje No: 2022ARGE02-28235.

Öz

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde hastalıkların ana yayılım noktalarından birisi olan mekteplerde salgın hastalıklara karşı alınan önlemler ve aşılama konusu ele alınmıştır. 1885, 1894, 1907 ve 1915'de yürürlüğe giren Aşı Nizamnameleri ile birlikte mecburi çiçek aşısının öncelikli hedefi çocuklar olmuştur. Bu bağlamda merkezde ve periferide çocukların aşılanması, bu işi yapacak sağlık görevlilerinin tayini ve teorisinin uygulamaya ne kadar yansıdığı konusu arşiv belgeleri aracılığıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca özel ve devlet okullarında çocukların kayıtlarının yapılabilmesi için aşı zorunluluğu getirilmesi, bu hususun sadece ibtidâî mektepler ve rüştiyelerde değil, mühendis mektebi gibi yüksek eğitim kurumlarında da uygulanması, aksi durumlarda Ceza Kanunu'nun devreye girmesi devletin bu konuda attığı önemli adımlar arasındadır. Bilhassa mekteplerde hastalığa yakalanan çocukların tespiti ve tecridi, okulların temizlenmesi ve gerektiğinde tatil edilmesi konularında nezaretlerin birlikte çalışarak karar alma sürecine katkıda bulunmaları, salgın hastalık ve aşılama konusuna verilen önemi göstermektedir.

Osmanlı'da mecburi çiçek aşısının öncelikli hedefi çocuklardı. Nitekim 21 Mart 1847 tarihli Takvîm-i Vekâyî'de aşı hakkında yayımlanan resmî duyuru, aşının çocukları çiçek illetinden koruduğu bu sebeple icrasına şeran (şeriat bakımından)

uygun bulunarak fetva verildiği ile başlar. Ardından meccanen (ücretsiz olarak) aşı uygulaması kapsamında İstanbul'da çeşitli mahaller belirlenip Mekteb-i Tıbbiye tarafından tabip ve memur tayini ile devlet tüm gücüyle çaba harcarken illetin hâlâ etkili olması ebeveynlerin yeterince özen göstermemelerine bağlanır. Bu sebeple artık mektebe gidip henüz çiçek çıkarmamış ve aşılanmamış olan çocukların tabip tayin edilerek aşılanması, mektebe gitmeyenlerin semtleri civarında bulunan aşıcı dükkânlarında aşılatılması ile sadece erkek çocuklar değil kız çocukların doğumlarının da imam ve muhtarlar tarafından resmî makamlara bildirilmesine karar verildiği açıklanır (1).¹

1885 ve sonrasında burada zikredilen hususlar daha etrafı bir biçimde Aşı Nizamname² ve Talimatları'nda³ yer alırken devletin artan denetimi fark edilebilir. Örneğin çocukların doğumlarından itibaren ilk altı ay içinde aşılatılmaları zorunluluğu 1894'teki Nizamname maddelerinden biridir (3). 1904 tarihli Aşı Nizamnamesi'nin dördüncü maddesinde ise doğan çocukların altı ay içinde aşılatılması gerektiği

¹ Takvîm-i Vekâyî: 1 Kasım 1831'de Türkçe yayımlanmaya başlanan Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi.

² Bir kurum veya kuruluşun uyması gereken hükümleri gösteren maddelerin bütünü, tüzük (2).

³ Tâlîmat: Uyulması gereken hususları bildirmek üzere bir üst makamdan asta verilen resmî emir. Tâlîmatname: Yönetmelik (2).

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Yağız Fatih Nazlier

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi,
Ankara-Türkiye

E-mail: yf.nazlier@gmail.com

Geliş Tarihi: 06.02.2024

Kabul Tarihi: 21.02.2024

Çevrim içi Yayın Tarihi: 19.03.2024

tekrarlanırken hükme uymayanlardan Ceza Kanunu'nun ilgili maddesine göre⁴ nakdî ceza alınacağı belirtilir (7). İstanbul ve taşrada her şehir, kasaba, nahiye ve köydeki doğumları, imam ve muhtarlar bir ay içinde bağlı oldukları belediyelerin müdür ve reislerine bildirmekle yükümlüdür. Belediyesi olmayan nahiye ve köylerde muhtar bağlı olduğu kazanın belediyesine bildirecektir (7). Aynı tarihli Aşı Talimatı'na göre de İstanbul ve taşrada belediyeye yapılan ihbarlar bir deftere kaydedilecek, aşı vakti gelenlere ait bir cetvel hazırlanıp belediye tabip ve aşı memurlarına verilecektir. Belediye tabipleri ile aşı memurları her üç ayda bir görev sahalarında aşı yaptıklarını gösterir çizelgeye (Aşı yapılan kişinin semti, mahallesi, hane numarası, ismi, yaşı, doğum tarihi, baba adı, aşı memurunun ismi, şehadetname numarası gibi bilgileri içeren) uygun defter tanzim ederek Tıbbiye Nezâretine göndereceklerdir. Belediye tabip veya aşı memurları kendilerine verilen çizelgeye göre uygun zaman ve vakitlerde görev sahalarındaki aşısız kişileri aşılama zorundadır. Ancak ahaliye aşı yapmak üzere geleceklerini ilan ve ihtar için nahiye müdürlerine haber verecekler ve aşı icrasından sekiz veya yirmi beş gün sonra tekrar muayene edeceklerdir (7).

Yenidoğanların yanında ailelerin okul çağı çocuklarını da aşılatmalarını sağlamak için resmî duyuru ve tavsiyeler beklenen etkiyi göstermediğinde daha etkili yöntemlere başvuruldu. Bunlardan en önemlisi aşı uygulamasına dair hukuki düzenlemenin esaslarını belirleyen 1885 tarihli Aşı Nizamnamesi'nin birinci maddesinde devlet ve özel okullardaki bütün çocukların aşılama ve herhangi bir okula kayıt yaptırabilmek için aşı yapıldığını gösteren şehadetname şartının getirilmesi idi (8). Böylece çocukların topluca bir arada bulunması ile hastalıkların hızla yayıldığı ama aynı zamanda çok sayıda çocuğu aynı anda aşılama imkânı veren mektepler toplu aşı uygulaması ve uygulamanın denetlendiği mekânlar hâline geldi. Aşı yaptırmayanların okula kabul edilmemesi hükmü gereğince çocuğunu aşılatmaya zorlanan veli, bunu, İstanbul'daki nöbet

eczanelerinde⁵, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânedede veya senede iki-üç defa her belediye dairesinin geçici olarak görevlendirdiği aşıcılara yaptırabilirdi. Taşrada ise memleket tabipleri veya tabip olmayan yerlerde görevli aşı memurlarına müracaat etmesi gerekiyordu (8).⁶

Her çocuğu aşılama hedefini gerçekleştirebilmek için başvurulan diğer bir yöntem, mekteplerde yapılan kontroller ile şehadetnamesi olmadığı hâlde kayıt yaptıranlar ve beş yıllık aşı süresi dolan öğrencilerin tespit edilerek aşılama idi. Mekteplerde tıbbî kontroller için doktorlar görevlendirildi. Aşı memurları mekteplerde sadece aşısız öğrencileri muayene edip aşılatabilirken doktorlar aşısız çocukların aşılama yanında tıbbî muayeneden, bulaşıcı hastalığı olan çocukların tespitinden sorumluydu. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhânenin mezunları askerî hastaneler ile ordu birliklerine tayin edildiğinden bunun için Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye mezunları kullanıldı. Özellikle taşrada kamu sağlığı açısından çok önemli bir rol üstlenecek olan "memleket tabibi" (sonra hükümet tabibi) adı verilen doktorların görev ve yetkileri 1871 İdâre-i Umûmiyye-i Tıbbiye Nizamnamesi ile belirlenmişti. Nizamname'nin birinci ve ikinci maddelerinde İstanbul'da Şehremaneti⁷, vilayetlerde ise valiler tarafından Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezâreti ile görüşülerek belirlenecek yerlere memleket tabibi tayini ile maaşlarının bağlı oldukları belediye tarafından ödeneceği hükme bağlandı. Memleket tabiplerinin görevleri arasında yetki sahalarındaki hastaları haftada iki kere meccanen muayene etmek yanında muayene günlerinde talep edenlere ücretsiz aşı yapmak, bulaşıcı bir hastalık hâlinde derhâl gerekli yerlere haber vermek ve tedbir almak yer alıyordu (14). Hükümet tabipliğine ait düzenlemeleri içeren 1913'teki Vilâyât-ı İdâre-i Sıhhiye-i Nizamnamesi'ne göre de her vilayette bir hükümet tabibi bulunacaktı ve sorumlulukları arasında Aşı Nizamnamesi'ne uygun olarak düzenli aşı icrası olduğu bir kere daha tekrar edilir (madde 1 ve 11) (15).

⁴ 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin Umûr-ı Tehaffuziyye ve Tanzîfiyye bahsindeki 254. maddesindeki korunma ve temizliğe dair kurallara uymayanlara bir beyaz beşlikten beş beyaz beşliğe kadar nakdî ceza uygulanacağı bildirilmektedir (4). Abdülmecid döneminde (1839-1861) basılan altın ve gümüş paraların genel adı olan mecdiye tabiri daha çok 20 kuruş değerindeki gümüş sikkeleri belirtmek üzere yaygın olarak kullanılmıştır. Gümüş mecdiyeler halk arasında "beyaz mecdiye, sim mecdiye" olarak anılmıştır. Çeyrek ise, 1 mecdiye denilen gümüş kuruşluğun ¼'ü olan beşliği yani 5 kuruşu ifade eder. İlk basıldıklarında 4 kuruş 35 para kıymetinde olan çeyrek mecdiyenin değeri 1880-1881 tarihli kararla 4 kuruş 30 para olarak kabul edilmiştir bkz. (5,6).

⁵ İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânenin muayenehanesinde haftada dört gün okul hocaları nöbetleşe hasta bakmaya başladı. Burada, İstanbullular muayene edilip ayakta tedavi görünürken, öğrenciler pratik bilgilerini artırma fırsatı buluyordu. Güneş batıncaya kadar tüm hastalar İslam-reaya, erkek-kadın ayrımı yapılmaksızın ücretsiz muayene edilmekte ve yoksul hastaların ilaçları ücretsiz olarak okulun içinde bulunan Eczahane-i Âmireden verilmekteydi. Fakat muayenehaneye ulaşmak mesafeden dolayı bazı semtler için oldukça güçtü. Bu güçlük göz önüne alınarak ansızın hastalananlar için İstanbul'un merkezi semtlerinde seçilen eczanelerde mektebin tabip ve cerrahlarının nöbetleşe bulunarak gece-gündüz hizmet verecekleri "nöbet mahalleri" adı verilen muayene ve tedavi birimleri açıldı. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye mezun vermeye başladıktan sonra onlar da nöbet eczanelerine atanmaya başladı. İstanbul'da belediye sağlık işlerinin teşkilatlanması ve hastane sayısının artması ile bu sağlık birimlerine duyulan ihtiyaç azaldı ve 1895 yılında kapandı (9).

⁶ Ağustos 1888 tarihli bir belgede İstanbul'da nöbet eczanelerinde tabip ve cerrahlar, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânedede mektep aşıcıları tarafından çocuklara çiçek aşısı yapıldığı belirtilir. Ayrıca Tıbbiye Nezâreti tarafından İstanbul ve civarını düzenli olarak dolaşan aşı müfettişinin belirlediği düzene göre mahalle ve mekteplerdeki çocuklara aşı yapmak üzere İstanbul için üç vilayetler için birer seygar aşı memurunun tayin talebini görebiliyoruz (10). 1889 tarihli diğer bir örnekler için bkz. (11,12).

⁷ Modern belediye teşkilatının başlangıcı şehremanetidir. 1854'te Kırım Savaşı'nın başşehirde meydana getirdiği hareketliliği düzene koymak üzere İstanbul Şehremaneti kuruldu. Osmanlı hükümeti özellikle ecnebilerin yaşadığı ve bir liman bölgesi olan Galata ve Beyoğlu'nda Altıncı Dâire-i Belediyeyi kurdu. 1868 yılında bu örneğe bakılarak bütün İstanbul on dört belediye dairesine ayrıldı. Taşrada ise modern belediye teşkilatlanmaya 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'yle başlandı. İstanbul Belediyesi 1910'da dokuz şubeye ayrıldı (13).

Aşı uygulamasında doktorların görevlendirilmesine dair mevcut karar ve hükümlerin uygulamaya nasıl yansıdığını belirlemede 1888 tarihli Maârif Nezâreti ile Tıbbiye Nezâreti arasındaki yazışmaları kullanabiliriz. Burada İstanbul'daki mektepleri dolaşarak aşı yapan doktorların harcırahlarının hangi kuruma ait olduğu yanında kimliklerine dair de bilgi elde etmek mümkün. Zira Maârif Nezâreti doktorlara yapılması gereken ödemeye bütçelerinde bir karşılık olmadığı, kaldı ki "Padişah'ın askerî zabitanı olarak böyle hayırlı bir hizmet ile iftihar etmenin" yeterli olacağını bildirdiğinde Tıbbiye Nezâretinden askerî tabiplerin bu hizmeti ifaya müsait olmadıkları, alınan emir ile görevlendirilenlerin askerî memur olmadıkları cevabı verilecekti. Ayrıca bu tabip ve cerrahların çok sayıda ki semti kendilerinden harcama yaparak dolaşmaya muktedir olmadıklarını vurgulayan Tıbbiye Nezâreti harcamanın aslında aşısız öğrenci kabul edilmemesi hükmüne rağmen okullara öğrenci kabul eden muallimlerden tazmin edilmesi gerektiğini ileri sürer. Maarif Nezâreti de muallimlerin böyle bir ceza ödemeye güçlerinin olmadığını savunur. Neticede mektep hocalarının daha dikkatli olmaları konusunda uyarılmaları, eğer kabul eden olursa aşı masrafının hocalardan alınacağına dair resmî bir tebligat yapılmasına karar verilir (16). Maârif Nezâretinin, 1889 tarihli, mekteplerdeki tıbbi muayenede doktor görevlendirme talebi ve Tıbbiye Nezâretinin cevabı bu konuda açıklayıcı bir diğer örnektir. Söz konusu cevapta Nezâretin mekteplerde bulaşıcı hastalığı olan çocukların muayenesi isteğine hıfzıssıhha müfettişlerinin azlığı ve iş yüklerinin fazlalığı sebebiyle istenen muayene ve teftişi yapamayacakları ancak meselenin önemine binaen Maarif Nezâreti tarafından uygun bulunursa Avrupa'da olduğu gibi mektep öğrencilerinin bu işle görevli özel doktorlar istihdam edilebileceği şeklindedir. Maarif Nezâreti ise, buna gerek olmayıp Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından yürütülmesine devam edilmesinin uygun olduğunu bildirir (17).

Tıbbi muayenede amaç aşısız ve bulaşıcı hastalığı olan öğrencilerin tespiti ve aşısı olmayanların aşılanmasıydı. 1894 tarihli özel okul müdürlerinin Maârif Nizamnâmesi ile Talimatnâme dışında özellikle uymaları gereken kurallara dair tebligatta talebenin sağlığı ile ilgili hususlara daima dikkat edilmesi, icabında öğrencilerin tabibe muayene ettirilmesi isteği bu konudaki hassasiyetin bir ifadesidir (18).⁸ Devlet ve özel okullara yapılan genel duyurular dışında doğrudan okul müdürlerine verilen emirler ile de karşılaşırız. Örneğin Aralık 1888'de Leyli Kız Sanayi Mektebi Müdüriyetinden öğrencilerin muayenesi

ile içlerinde bulaşıcı hastalığı olanların hemen mektepten ihracı, içlerinde aşısız var ise velileri tarafından ve kimsesiz olanların mektep tabibi tarafından aşılanması istenir. Nitekim aldığı emir ile harekete geçen Mektep Tabibi Mehmed Şevki Efendi öğrencileri muayene ederek hazırladığı raporda Dâülhanâzir (sıraca, beze veremi), egzama, iltihâb-ı ukde-i lenfaiye (akkan düğümü yangısı, adenite) gibi hastalıkları olduğunu belirlediği ve okuldan ihraç edilecek olan on iki öğrencinin ismini vermişti (19).

Sadece tıbbi muayeneler ile değil okullarda kayıt esnasında gösterilmesi zorunlu olan şehadetname tarihlerinin kontrolüyle de aşısız ya da aşı süresi biten öğrenciler belirleniyordu. 1894'te Kasımpaşa Zincirlikuyu'da bir mektepte yapılan kontrolü bizim için diğerlerinden farklı kılan öğrencilerin hiçbirinde aşı şehadetnamesi olmadığını tespitidir (20). Aşı süreleri biten ya da aşısız öğrenciler belirlendikten sonra okulların aşı yapılması için bağlı oldukları belediyeye başvurmaları gerekiyordu. Bunun için merkezden okul müdürlüklerine yapılan resmî uyarılara rastlayabiliriz. Aralık 1894 ve Ocak 1895 tarihli Mekâtib-i İdâdî⁹ Dâiresi tarafından İstanbul'da aşısız veya beş yıllık süresi dolan çocukların aşılatılması için mekteplerin buldukları yerin belediye dairesi tabiplerine müracaat etmeleri gerektiğinin idadi müdürlüklerine genelge ile bildirilmesi isteği bunlardan biridir (21). Görülen o ki, Maarif Nezâretinin merkez ve taşradaki birimlere mekteplere aşısız öğrenci alınmaması ve düzenli kontrollerin yapılmasına dair uyarıları bir süreklilik arz ediyor. Nitekim Nezâretin, 1913'te sıhhiye müfettişinin ikazını da göz önüne alarak aşı süresinin beş yıl olup sürenin bitiminde yeniden aşı yapılması gerektiği hâlde bazı mekteplerde buna gereken dikkat gösterilmediğinden bütün mektep müdür ve muallimlerine öğrencilerin şehadetnamelelerinin kontrol edilerek beş senesi biten veya şehadetnamesini gösteremeyenlerin aşı yaptırmaya mecbur edilmelerinin İstanbul ile vilayet mekteplerine tebliği emrini vermesi bunun bir ifadesidir (22). Yine İstanbul için 1914'te Maarif Müdüriyeti mekteplerde öğrencilerin aşı şehadetnamelelerinde tarihlerin kontrolü, müddeti üç seneyi aşanlar ile aşılanıp da aşısı tutmayanlara tekrar aşı yapılması için bağlı olunan belediyenin sıhhiye heyetine müracaat edilmesi ve sonucun bildirilmesini istemişti (23).¹⁰ Uyarıların karşılık bulduğunu ise, Eyüp Sultan Zükûr (Erkek) Rüştüyesinin, Fatih Belediyesine öğrencilerin bazılarının beş yıllık aşı süresi sona erdiğinden bir aşı memuru gönderilmesi için yaptığı başvuruda görebiliriz (26). Aşı talepleri ise, Osmanlı'da esas olarak Telkîhâne-i Şâhânenen

⁸ Hatta Nezârete sunulan müsvedde de özel okullarda öğrencilerin sağlığı ile ilgilenmek üzere mektep gelirinden uygun bir miktar verilerek doktor tayini ve bu doktorun haftada iki-üç kere okullara gitmesi maddesi yer alır.

⁹ İdadi: Yüksekokullara öğrenci yetiştiren orta dereceli okul; lise (2).

¹⁰ Ancak uygulama sorunsuz değildi. 1913'te Fatih Belediyesi Aşı Memuru Fatih ve Numune-i Şükrân erkek rüştüyelerine giderek öğrencilere aşı yapmışsa da çocukların aşılandıklarına dair mektep idarelerine belge vermediği gibi ikinci muayene için de mekteplere bir daha gitmemişti. Anlaşılan bu tek örnek değildi. Zira İstanbul Maarif İdaresi aynı duruma diğer mekteplerde de rastlandığını dile getirerek çok önemli olan "aşı meselesinin böyle yüz üstü kalmaması için" belediye dairelerindeki aşı memurlarına uyarı yapılması isteğini Şehremanetine iletilecekti (24). İstanbul Maarif Müdüriyetinin talebine dair bkz. (23,25).

temin ediliyordu. Nitekim Telkîhâne-i Şâhânenin 20. yüzyılın başlarına ait istatistik kayıtlarında Mekteb-i Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şâhâne, Mekteb-i Sultaniye Müdüriyeti, Aşiret Mekteb-i Müdüriyeti, Mekteb-i Sanayi Müdüriyeti, Baytar Rüştiye-i Askeriyesi, Halkalı Ziraat Mektebi, Kadıköy'de Fransız Mektebi, Mülkiye Baytar Mektebi gibi okullar yer almaktadır (27,28).¹¹

Sadece ibtidâî mektepler ve rüştiyeler değil Mühendis Mektebi gibi yüksek eğitim kurumlarında da muayene ile aşısız olanlara aşı yapılması söz konusudur. Mühendis Mektebi tabibi, müdüriyete 3 Mart 1912'te o sırada etkili olan çiçek salgını karşısında bazı öğrencilerin aşı süresinin sona ermesi sebebiyle aşı yapılması gerekliliğini bildirdiğinde ihtiyaç duyulan 30 adet aşı tüpü Telkîhâne dışında aşı üreten bir başka kurum olan Gülhane Hastanesinden talep edilmişti (29). 7 Mart 1914'te Mühendis Mektebi öğrencilerin aşılınması sırasında bu defa Şehremanetinden mektep tabibinin gerekli görmesi üzerine 50 adet aşı tüpüyle 100 adet aşı şehadetname ister. 10 Mart'ta önceki talebin yeterli olmadığı görüldüğünden 50 adet tüp ile 100 adet daha şehadetname istenmesi öğrencilerin aşı kontrollerinin mektep tabibi tarafından takip edilip tespit edilenlerin düzenli olarak aşılандıklarını gösteriyor (30).

Ancak bütün bu emir ve yasaklara rağmen mekteplerde aşısız öğrencilerin bulunmasının önüne geçilememektedir. Hükümün yürürlüğe girişinden sonra, Ocak 1887'de, Maârif-i Umûmiye Nezâreti okullarda bir hayli aşısız öğrenci olduğunun farkındaydı. İstanbul'un bazı semtlerinde o sırada etkili olan çiçek salgınına da göz önüne alan Nezâret, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiyenin¹² isteği üzerine (Aralık 1886) aşıcılara kolaylık sağlanması hususunda ilgililer bilhassa öğretmenleri uyarır (32). 1890'da Maârif Nezâretine hitap eden belgede ise, Bakırköy, Karagümrük ve Samatya'da bazı Müslüman ve Hristiyan mekteplerinde muallimler tarafından aşı yapılmasına muhalefet edildiğinin sıhhiye müfettişi tarafından ifade edilmesi üzerine Nezâretten öğretmenlerin sert bir biçimde uyarılmaları isteniyordu (33). Bununla beraber Maârif Nezâretinin genelgeler ile okul yönetici ve öğretmenlerine yaptığı uyarılar İstanbul'da bile aşısız öğrenci meselesini çözemedi. Nitekim 1898'te Rum, Ermeni ve Katolik Patrikleriyle Bulgar Eksarhlığı, Hahambaşı Kaymakamlığı ile Mekâtib-i Husûsiye-i İslâmiye müdürlerine hitap eden belgede aşı şehadetnamesi olmayanların mekteplere kabul edilmeyecekleri hükmüne rağmen

Fındıklı'da çiçek hastalığı görüldüğünde bölgeye gönderilen seyyar aşı memurunun Leyli ve Nehari Şemsü'l-Mekâtib ile Mekteb-i Süheylide yaptığı kontrolde 260 öğrencinin aşısız olduğunun görülerek aşılандıkları açıklanır. Ardından bu gibi usulsüzlüğe artık meydan verilmemesi için Maârif Nezâretinden muallimlere tebligat yapılması istenir. Ancak bununla yetinilmeyerek Telkîhâne Müdüriyetinin sözü geçen okullardaki muallimlerin "şu kayıtsızlıklarından" dolayı diğerlerine ibret olmak üzere" Ceza Kanunu'nun 254. maddesi gereğince cezalandırılmaları ve belediye dâhilinde bulunan aşısız ahalî ile çocukların aşılınmadıkları takdirde ilgili belediye dairesi sıhhiye heyetinin sorumlu tutulacağı Şehremanetine bildirilmesi talebi dile getirilir. İhmali görülen Şemsü'l-Mekâtib ile Mekteb-i Süheyl müdürlerinden 25 kuruş nakdî ceza alınarak¹³ Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye veznesine iletilmesi ayrıca suçlarının ilanı ile belediyelerin bölgelerindeki aşısız çocukları hızlı bir biçimde aşılatalmaları gerekliliğini Umûm Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâretinin 18 Aralık 1897 tarihli tezkiresinde ifade ettiğini aynı belgeden öğreniyoruz (35).

1 Mart 1898'te Dâhiliye Nezâreti, Maarif Nezâretine, başmüfettişliğin belediye daireleri dâhilinde sıhhi usullere aykırı durum hakkında bilgi verdiği ve Dördüncü Dâire-i Belediye dâhilindeki okulların bazılarında çok sayıda aşısız çocuğun olduğunun ortaya çıktığını bildiriyordu. Defalarca uyarıya rağmen Nizamnâme hükmüne aykırı olarak okullara şehadetnamesiz öğrenci kabul edilmesi karşısında düşünülen yeniden tebliğ yanında "emsaline karşı bir ibret olarak" bu gibi okul müdürlerinin cezalandırılması ve cezalarının basında ilanıdır (36).

Ceza taleplerinin hukuki zemini okullara aşı şehadetnamesi olmayan öğrencileri kabul ve kaydedenlerden nakdî ceza alınacağına dair 1885 tarihli Nizamnâme'nin dördüncü maddesiydi (8). Ancak bunların gazetelerde ilan edilmesi bir başka ifadeyle ifşa edilmesi cezayı başka bir aşamaya taşıyordu. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer önemli husus, mekteplerdeki aşı konusunda farklı kurumların bir araya gelmesidir ki bunun da dayanağı 1885 Nizamnâmesi'dir. Zira İstanbul ve taşrada hükümlerin icra edilip edilmediğini teftiş etmekten Tıbbiye, icrasından Dâhiliye Nezâreti sorumlu kılınmıştı (8). Nizamnâme'de yer almamakla birlikte söz konusu kurumlar sorumluluklarını aslında Maârif Nezâreti aracılığıyla gerçekleştiriyorlardı. Nitekim aşı uygulamasının teftişi ile

¹¹ Söz konusu istatistik Sadreddin Konevi-Turgutoğlu Kütüphanesi tarafından temin edilmiş olup yardımlarından dolayı müteşekkirimiz.

¹² Metinde geçen halk sağlığının korunmasına dair kurumlara dair kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır: 1869'da Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye kurulur. Görevi, belediyelere hekim, eczacı ve ebe gibi sağlık personeli tayin etmektir. Bu Cemiyet 1906'da Meclis-i Maârif-i Tıbbiye-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Nezâretine bağlıdır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra (1908), Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye adını aldı daha sonra kaldırılarak yerine Dâhiliye Nezâretine bağlı olarak 1 Mart 1913'te Sıhhiye-i Müdüriyet-i Umûmiyesi kuruldu. 1914'te çıkartılan özel bir kanunla Dâhiliye Nezâreti aynı zamanda Sıhhiye Nezâreti adını da almış, Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi, Karantina ve Hıcaz Sıhhiye Daireleri bu nezâretin emrine verilmiştir. Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi; vilayet sağlık müdürlükleri, kaza hükümet tabiplikleri kurmuştur. 1909'da mevcut sağlık kurumlarının geliştirilip çağdaştırılması bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele etmek üzere Şehremanetine bağlı Müessesât-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti kurulmuştur (31).

¹³ 1869 tarihli Maârif Nizamnâmesi'nde rüştiyede muallim-i evvelin (başöğretmen) 800 kuruş, muallim-i sâninin (başöğretmen yardımcısı) 500 kuruş maaş alacağı kayıtlı iken (madde 22), idadi mualliminin 6000 kuruş (madde 37) alacağı bildirilir (14). Ancak bu maaşlar hemen hemen hiçbir zaman tahakkuk etmemiştir. 1880'lerden itibaren öğretmen maaşları azalmıştır. Başöğretmenlerin 800'ten 500'e, yardımcılarının 400'ten 200 kuruşa iner. Öğretmenler devlet memurları içerisinde düşük seviyede maaş alan gruba dâhildir. Aynı dönemde bir kaza kaymakamı 1500-2000 kuruş, karantina tabibi ise 1000 kuruş almaktadır (34).

yükümlü Tıbbiye Nezâreti Aralık 1888'de Nizamnâme gereğince bütün resmî ve özel mekteplerdeki çocukların aşı olma zorunluluğuna rağmen aşısız çocuklar olduğu ve ancak çiçek hastalığı görüldüğünde okullardan aşıcı talep edilmesinden duyulan rahatsızlığı dile getirirken Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiyenin bu konuda meselenin önemine binaen özen gösterilmesi isteğini Maârif Nezâretine iletliyordu (17).¹⁴ 1888 tarihli bir başka belgede ise, Tıbbiye Nezâretinden hâlâ mekteplerde aşısız çocuklar olduğu dile getirilerek bu meseleye gereken önemin verilmesi istenirken Şubat 1889'da Maârif Nezâreti tarafından aşısız öğrencilerin aşılatırılmasına dair mektep müdürlerine gerekli uyarının yapılmakla birlikte Tıbbiye Nezâretinden de öğrencilerin tıbbî muayenesinin yapılarak içlerinde bulaşıcı hastalıkları olanların belirlenmesine yönelik talep dikkat çeker (38).

Aşısız öğrenci alınması, süresi dolanların tespit edilmemesi yanında mekteplere yöneltilen şikâyetler arasında şehadetnamelere tarih atılmamasını da eklemek gerekiyor. Şehadetnamede kaydı zorunlu olan tarih takip açısından önemlidir. Zira öğrencilerin isimlerini içeren cetvellere aşı tarihleri kayıt edilmediğinde öğrencilerin hangi tarihlerde aşılandıkları bilinememekteydi. Bu sebeple müdür ve öğretmenler öğrencilerin aşı kayıtlarına mutlaka tarihi yazmaları konusunda uyarılırlar (39). Diğer bir şikâyet konusu, okula kayıt ve kabul esnasında aşı şehadetnamesi alınmakta ancak bunlar sonrasında kayıp edilmekte bu da öğrencilerin yeniden aşı yaptırmasına sebep olmaktadır. Örneğin, Haziran 1914 tarihli bir belgede öğrencilerden aşılanlara verilen aşı şehadetnamelerinin okul idarelerince deftere kayıt edildikten sonra öğrencilerin velilerine iade kılınması gerektiği hâlde yapılan teftişlerde iade edilme-yerek genellikle kaybedildiklerinden çocukların yeniden aşılanmak zorunda kaldıkları açıklanır. Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti bu sorun karşısında şehadetnamelerin kayıt sonrasında sahiplerine iadesinin bütün devlet ve özel okul idarelerine tebliğ edilmesini ister (40). Uyarının etkili olmadığını 1922'de hâlâ Şehremanetin çocukların okula kayıtlarında talep olunan aşı şehadetnamesinin okul idaresince iade edilmediği bu yüzden öğrencinin kayıt yenileme veya naklinde ikinci bir aşı yaptırmak zorunda kaldığına dair şikâyetinde izleyebiliriz (41).

Kurumsal bağlamda Maârif Nezâreti aşı uygulaması ile denetiminde Tıbbiye Nezâreti, Dâhiliye Nezâreti ile Şehremanetin kendisine iletildiği şikâyet ve talepleri müdürlükler üzerinden alt birimler olarak okuldaki görevlilere yönelterek onları sorumlu kılar. Hatta 20 Ocak 1887 tarihli bir belgede Tıbbiye Nezâretinin aşı meselesinde daha dikkatli olunması uyarıları karşısında çocuklarına şehadetname almaları gerektiğinin velilere anlatılması görevinin müdür ve muallimlere verildiği görülür (32). Dolayısıyla yöneticilere göre aşı ile ilgili yasaklara uyulmaması ve salgınlarla etkili bir şekilde mücadele-

le edilememesi okul müdür ve muallimlerinin görevlerini gereği gibi yerine getirmemelerindendi. Aslında bu konuda aşı ile ilgili yetkili kılınan kurumlar hemfikir. Şikâyetler ve daha sıkı denetim yapılması taleplerinin iletildiği merkez ise Maârif Nezâretiydi. Örneğin, 10 Aralık 1888'de Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyeden Dâhiliye Nezâretine nöbet eczanelerinde ve Mekteb-i Tıbbiye Nezâretinde her gün müracaat edenlere ücretsiz olarak memurlar aşılama yapmak üzere buldukları hâlde henüz okullarda aşısız çocuklar bulunduğu ancak belediye daireleri dâhilinde çiçek hastalığı görüldüğünde okullardan aşıcı talep edilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilir. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye bu sebeple Nizamnâme hükümlerinin tam olarak uygulanmasına dair ilgililere uyarı yapılmasına dair görüşünü Maârif Nezâretine iletir (17).

11 Haziran 1913 tarihli Şehremanetinden, Maârif Nezâretine gönderilen bir başka örnekte, resmî ve özel bütün okullardaki öğrencilerin aşı olup olmadıklarının tetkiki ile elinde şehadetnamesi olmayanlar veya süresi sona erenlerin kesinlikle okula devam etmelerine izin verilmemesi çiçek hastalığının önüne geçilmesi açısından son derece gerekli iken bazı okul idarecilerinin buna dikkat etmemesinden şikâyet edilir. Hâlbuki o sırada etkili olan çiçek 80-100 kadar ölüme yol açmıştır. Şehremaneti elinden geldiğince aşı tatbikine çalıştığını vurgularken sarf ettikleri yoğun mesainin ancak çocukların topluca buldukları okullarda yasaklara uyulduğu takdirde etkili olabileceğini savunur. Dolayısıyla Maârif Nezâretinden beklenen bütün mekteplerdeki görevlilerin Nizamnâme hükümlerine riayet etmelerini sağlamasıdır. Maârif Nezâreti Sıhhiye Müfettiş-i Umûmisi de 21 Mayıs 1913 tarihli yazısında aşı şehadetnamesi olmayanların kayıt ve kabul edilmemeleri gerektiği ve aşı süresi bitenlerin yeniden aşılanmaları gerektiği hâlde bazı mekteplerde buna gereken önemin verilmediğine dikkat çeker. Yetkili bir memur olarak görüşü, mektep müdür ve muallimlerine talebenin aşı şehadetnamelerini kontrol etmeleri ve aşısı eksik olanların aşılanmaya mecbur edilmelerinin İstanbul ve taşradaki mekteplere tebliğ edilmesidir (22). Kendisine yapılan talep karşısında Maârif-i Umûmiye Nezâreti Mayıs ve Haziran 1913'te İstanbul Vilayeti Maârif Müdüriyetinden bütün devlet ve özel okul öğrencilerinin aşı olup olmadıklarının tetkiki ile şehadetname süresi biten çocukların devamlarına kesinlikle müsaade edilmemesi hususunda mektep idarelerinin daima dikkatli olmaları gerekliliğinin hatırlatılmasını ister. Burada da çiçek hastalığının önüne geçebilmek için son derece önemli olan bu hususa bazı mektep idarelerince dikkat edilmediği, oysa Şehremanetin çabalarının ancak mekteplerdeki sıkı denetim ile fayda sağlayabileceğine ilişkin söylemi bir kere daha dile getirilir (22,42,43).

Şehremanetin Maârif Nezâretinden isteklerinden biri de aşuya karşı olan cemaat ve ailelerin engellemelerine son

¹⁴ Aşı Nizamnâmesi gereğince bütün resmî ve özel okullardaki erkek ve kız öğrenciler aşı yaptırılmaları ve aşı şehadetnameleri ibraz etmek mecburiyetinde olmalarına rağmen aşısız öğrencilerin bulunduğu tespit edildiğinden bu meselede gerekli dikkatin gösterilmesine dair Tıbbiye Nezâretinin isteği Dâhiliye Nezâreti tarafından 24 Aralık 1888'te Maârif Nezâretine ulaştırılıyordu (37).

verdirilerek okullarda aşılamanın sağlanmasıydı. Örneğin 31 Aralık 1890'da Altıncı Beledi Dairesi, Hasköy civarında şiddetli bir çiçek salgını hâkim iken bölgede bulunan Musevi okullarında hahamların aşıya izin vermediklerinden çok sayıda öğrencinin aşısız olduğu ve bir haftada beş çocuğun öldüğünü ileri sürerek Maârif Nezâretinden okul yetkililerine duyuru yapılmasını talep eder. Bunun üzerine Nezâretin, 6 Ocak 1891 tarihli yazısında Hahambaşı Kaymakamlığından hahamların aşıyı engellemeye son vermeleri istenir (44). 1898'de de gayrimüslim okullarında aşı konusunda kurallara uyulması gerekliliği Rum, Ermeni ve Katolik patrikleriyle Bulgar Eksarhlığı ile Hahambaşı Kaymakamlığı müdürlerine bildirilir (35).

Bir diğer örnekte Şehremaneti, Maârif Nezâretine 28 Şubat 1910 tarihli yazısında Altıncı Dâire dâhilinde bulunan yabancı ve gayrimüslim okullarında Aşı Nizamnâmesi'ne riayet edilmesinden şikâyet eder. Buna göre, aşı şahadetnamesi olmayan öğrenciler kabul edildiği gibi çiçek aşısının icrasında isteksizlik göstermekteledir. Bu tavrın çiçeği tamamen kaldırma hedefine zarar vereceği açıktır. Dolayısıyla Nezâretten istenen, şahadetnamesi olmayanlar kabul edilmediği gibi aşısız olanların da bir an önce aşılmasına dair ilgili okul müdürlüklerine uyarı yapılmasıdır. Nitekim 5 Mart'ta Maarif Nezâreti Tedrisât-ı Hususiye İdâresinin yabancı ve gayrimüslim okullarındaki öğrencilere yapılacak aşı için tayin olan memurlara refakat edilip kolaylık sağlanmasına dair talebi Maârif-i Umûmiye Müfettişi Salih Efendi'ye iletilir. Salih Efendi'nin 7 Mart'ta Nezârete yaptığı açıklamasına göre, söz konusu okullarda aşı memuruna zorluk çıkarıldığı için şehremaneti yazısından anlaşılması üzerine öncelikle aşı memurunun kimliğini öğrenmek için belediyeye müracaat etmişti. Ardından memuru davet ederek kendisinden karşılaştığı zorluğu sorarak araştırmaya başlar. Tahkikatı neticesinde müfettişin görüşü, bütün okullar devletin kontrolündedir. Bu sebeple aşı yapılmasına dair Nizamnâme hükümlerine uyulması için gayrimüslim okullarına ruhani liderleri vasıtasıyla tebligat yapılması kesinlikle uygun değildir. Yabancıların okullarına gelince bunların çoğu da aşı memurunu yanlarına kabule bile tenezzül etmeksizin sefaretlerine müracaat edecekleri ve ona göre hareket edeceklerini açıklamışlardır. Bunun mekâtib-i hususiye nizamnamesinin bir an önce kabul edilmesinin gerekliliğini gösterdiğini düşünen müfettiş, kamu sağlığını ilgilendirmesi sebebiyle ilgili okul müdürlüklerinin uyarılması için sefaretler üzerinden girişimde bulunulması ve Hariciye Nezâretinin durumdan haberdar edilmesi gerektiği kanaatindedir (45). Değerlendirmeyi dikkate alan Nezâret, 10 Mart'ta, Hariciye Nezâretinden yabancı elçiliklere aşı memurlarının okullara müracaatlarında kabul edilmelerine dair bir duyuru yapılmasını talep eder. Şehremanetine yapılan açıklamada ise, müfettişin raporunda bazı okullara aşı şahadetnamesi olmayan öğrencilerin kabul edildiği ortaya çıktığından

Nizamnâme hükümlerine uygun hareket edilmesinin gazetelerde ilan edilmesi için Dâhiliye Nezâretine, meselenin yabancı okullarına ait yönü için de Hariciye Nezâretine yazıldığı bilgisi verilir (45).¹⁵

Eleştirilerin hedefinde müdür ve muallimler yer alsa da onların da taleplerinin cevapsız bırakılmasına dair rahatsızlıkları belgelere yansıyor. Örneğin, 12 Kasım 1894'te Kasımpaşa Zincirlikuyu'daki Hadika-yı Marifet Mektebi öğrencilerinin aşı şahadetnamesi olmadığı gibi çoğunun aşı sürelerinin geçtiği tespit edildiğinde hem yazılı hem de şifahi olarak Tıbbiye Nezâreti ile Telkîhhâneneden bir aşı memuru ile yeteri kadar aşı tütü talep edildiği hâlde altı-yedi aydır sonuç alınamamıştır. Mekâtib-i Aliye ve Hususiye Müfettişi 13 Kasım 1894 tarihli yazısında bir kere daha Tıbbiye Nezâreti ile Telkîhhâneneden defalarca aşı rica edildiği hâlde henüz gereğinin yapılmadığını tekrarlarken Tıbbiye Nezâreti veya Altıncı Dâire-i Belediye Müdüriyetinden gereği talebinde bulunur. Oysa 11 Aralık'ta Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâretinden yapılan açıklamada aşı tüplerinin yetkili bir aşıcı tarafından talep edilmedikçe verilmesinin mümkün olmadığı dolayısıyla okulun bağlı olduğu belediyeye müracaat etmesi gerektiği bildirilecekti (20).

3 Mayıs 1913'te Beşiktaş Teşvikiye Mekteb-i İbtidâyesinden İstanbul Maârif Müdüriyetine gönderilen belgede ise, yirmi çocuğun aşı süresi sona erdiğinden yenilenmesi için Beşiktaş Sıhhiye Dâiresine iki defa resmen başvuruda bulunulduğu ancak doktorların yetersizliği sebebiyle gelemeyecekleri bildirildiğinden aşı icrasının Sıhhiye Müfettişliğine iletilmesi istenmişti (43). 6 Mayıs'ta İstanbul Maârif Müdüriyetine okulda kabakulak ve humre (yılancık/erysipéle) hastalıkları görüldüğünden bir önceki gün Sıhhiye Müfettişi İhsan Bey'in okula gelerek seri ve acil tedbirler alınmasını bildirmesi üzerine bağlı olunan Altıncı Dâire-i Belediye Heyet-i Sıhhiyesine müracaat edildiği hâlde söz konusu heyet tarafından kabul edilmediği ifade edilir. Aslında sadece kabul edilmemekle kalınmayıp hademenin anlatımına göre "son derece tahkir ile" belge yere atılmış ve bu konuda bir daha müracaat edilmemesi söylenmişti. Oysa "her zaman her şeyin üstünde olan evlâd-ı vatanın sıhhat ve selametinin muhafazası" için sıhhiye müfettişine ait bir talebe böyle bir tavır "haysiyet-i hükûmeti" ihlale cüret olduğundan okulun istediği gerekli kanuni işlemin yapılmasıydı. 7 Mayıs'ta İstanbul Vilâyeti Maârif Müdüriyeti, belediyenin sıhhiye memurlarının kamu sağlığına ait meselelerde gerekli tedbirleri almakla yükümlü olduğunu hatırlatarak okul yönetimi tarafından belediye doktor ve memurlarına bu konuda resmî başvuruda bulunulduğu hâlde verilen karşılıktan duyulan rahatsızlığı dile getirerek gereğini talep etmekte gecikmeyecekti (43).

Kurumlar arasındaki gerginliğin Haziran'da da devam ettiği görülüyor. Zira Haziran 1913'te Şehremaneti cevap yazısında

¹⁵ 3 Mayıs 1910'da Hariciye Nezâreti, Alman, Avusturya ve İtalyan okullarındaki öğrencilere konsolosluktan gönderilen doktorlar tarafından aşı yapıldığına dair aldıkları bilgiyi Maarif Nezâreti ile paylaşacaktı. 1911 tarihli belgenin konusu da ecnebi tebaasından çocukların okullara kayıtlarında hüviyetlerini gösteren tasdikli bir belge ile aşı şahadetnamesi göstermelerine dair zorunluluktur (46).

Nizamnâme'ye uymayanın Teşvikiye Mekteb-i İbtidâiyesi olduğunu iddia eder. Yapılan açıklamada yine müdür ve muallimler sorumlu tutulur. Zira Aşı Nizamnâmesi gereğince aşı memurları ev ev dolaşarak aşı yapmaya mecbur olmadıkları gibi bir buçuk milyonluk bir nüfusa sahip şehirde böyle bir usul olmayacağından okuldaki öğretmenlerin vazifesi aşısız veya aşıları beş seneyi geçen çocukları okula kabul etmemektir. Hatta sorumlunun söz konusu mektep olduğu dışında belgedeki üslup ağırlaşarak muallim-i evvelin (başöğretmen) şikâyet ve müracaatı ya Nizamnâme konusundaki bilgisizliği ya da bilgisizliği yanında riayetdeki kusuru olduğu vurgulanır. Resmî dili zorlayan cevap yazısının sonunda, aşı uygulaması için her tarafta çeşitli mahallere tayin edildiği gibi Nişantaşı için de Beşiktaş'ta aşı ameliyatı icra edilmekte olduğundan mektep müdüriyetinin ona göre hareket etmesi gerektiği dile getirilmekle birlikte bir defaya mahsus olarak aşı memuru gönderilmesi kabul edilir (47).

Aşı uygulamasının işleyişinden sorumlu olan okullar görevlerini yerine getirdiklerine ilişkin bilgileri Maârif Müdüriyetine orası da Nezârete ulaştırmaktadır. Örneğin 30 Aralık 1907 tarihli belgeye göre, Ebe ve Aşı Memuresi Vasfiye Hanım'ın inas rüştiye mekteplerinden Küçükmustafa Paşa, Fatih İnas rüştiye mektepleri ile nehari ve sanayi mektepleri ve Dârümuallimâtta (Kız Öğretmen Okulu) 471 öğrenciye dokuz günde çiçek aşısı yaptığı okullardan verilen bilgilerden anlaşılıyor (48). 21 Mayıs 1908 tarihli Maarif Nezâreti Mekâtib-i Rüştiye İdaresine ait belgede de kız rüştiye mekteplerinden Leyli ve Nehari Kız Sanayi, Üsküdar Kız Sanayi, Beşiktaş, Sultanahmet, Molla Gürani, Fındıklı, Kocamustafa Paşa, Kadıköy Hamidiye, Üsküdar Hamidiye, Bakırköy Hamidiye, Mirgun ve Eyüp mekteplerindeki 1099 öğrenciye yirmi beş gün içerisinde Vasfiye Hanım'ın çiçek aşısı yaptığı okullardan verilen bilgiden elde edildiği kayıtlıdır (49). Başkentte olduğu gibi taşrada da okullar aşı bilgilerini vilayet maarif müdürlüklerine onlar da Nezârete iletmektedir. Örneğin 1894'te Mersin ibtidâî¹⁶ ve rüştiyesi öğrencilerinden 93 çocuğa mahalli belediye tabibi tarafından çiçek aşısı yapılarak şahadetnamelerinin verildiğine dair okuldan alınan bilgi Adana Maârif-i Umûmiye Müdüriyetine oradan da Nezârete ulaştırılmıştı (50).

Aşı uygulaması yanında karşılaşılan sorunlar da müdürlükler üzerinden merkeze iletiliyordu. 1892'de Beyrut Maârif Müdüriyetinden Maârif-i Umûmiye Nezâretine bölgedeki okullarda yapılan aşı uygulaması ve bölgenin özelliğinden kaynaklanan sorun hakkında bilgi verilir. Buna göre, Beyrut'taki okullarda çok sayıda öğrenci aşısızdır ve bunların "ebeveynine meram anlatmak mümkün olmadığı gibi" aşı olmadıkları için kabul edilmemeleri veya devamlarına son verildiğinde yabancı okullara gitmekte ve oralarda meccanen aşılandıklarından Müslüman okullara dönmedikleri görülmüştür. Merkezin

aşının tatbikine dair her tarafa gönderilen emirlerden istifade ile sıhhiye müfettişliğiyle iş birliği neticesinde valiliğe yapılan müracaat neticesinde bütün masrafı belediyeden karşılamak üzere taze aşı kalemleri getirtilerek aşılamaya başlanarak daha önce idadi mektebi talebesine yapılan çiçek aşısına dair cetvel sunulduğu gibi şimdi de mevcut ibtidâî mekteplerinde meccanen kaç öğrencinin aşılandığına dair Beyrut Hastanesi Cerrahî Kolağası Salih Efendi tarafından Beyrut Maârif Müdüriyetine sunulan veriler Nezârete gönderilmiştir (51).

Van Maârif Müdürü'nün 1895'te rüştiye öğretmenlerinin Van'da kazalarda aşı memuru ve tabip bulunmadığından öğrencilerin çoğunun aşılanmadığı ve aşılanmaları için ne şekilde hareket etmek gerektiği sorusu aslında taşrada merkezin baskısına rağmen muallimlerin çaresizliğini göstermesi açısından önemlidir. Van merkezde bile yeteri kadar aşı kalemi olmadığından çocukların çoğunun aşılanmadığı kaydı ile birlikte merkeze iletilen sorunun çözümünü Mekâtib-i Rüştiye İdaresi uygulamadan sorumlu Dâhiliye Nezâretine bırakacaktı (52). 1901'de de askeri mektep mezunu olup vücutça askerliğe uygun olanların idadiye kayıt ve kabulleri için aşı belgelerini yanlarında getirmeleri gerekliliği karşısında Süleymaniye'de o zamana kadar aşı yapılmadığı gibi bunu yapacak herhangi bir görevlinin de bulunmadığının Süleymaniye Askerî Rüştiye Müdüriyetinden bildirilmesi üzerine bir tabip ile aşı memuru gönderilecektir (53).

Okullarda aşı uygulamasını bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı verilen mücadele ile ele almak daha etraflı bir değerlendirmeye imkân tanıyacağından bu konu üzerinde de durmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz. Öncelikle belirtmeliyiz ki okullarda bulaşıcı bir hastalık görüldüğünde aşılamaya hız verildiği gibi tatil edilerek yayılmanın önüne geçilmeye çalışıldı. Şehremanetin 1897'de Maârif Nezâretine verdiği bilgide Birinci Dâire-i Belediye dâhilinde aynı mahalledeki iki evin çocuklarında difteri ve çiçek hastalığına rastlandığı ve çocukların hastalığı devam ettikleri okuldan aldıklarının tahkikat esnasında ortaya çıktığı ve söz konusu okulun uygun süreyle tatil edilmesi gerekliliğinin belediye sıhhi heyeti raporunda yer aldığı bildirilir (54). Kasımpaşa'daki çocuklara çiçek aşısı yapmak üzere görevlendirilen Doktor Arif Efendi'nin raporunda hastalık takibi ve alınan tedbirlere dair süreci yakından takip etmek imkânına sahibiz. Buna göre, Altıncı Belediye Dâiresi dâhilinde Kasımpaşa'da hastalık görüldüğünde görevlendirilen Arif Efendi, söz konusu daire çavuşlarından Mehmed Ali ve polis memurlarından Eşref Efendiler ile mahalleye gidip İmam Cafer Efendi ile görüşür. Ambar arkası Sokağı'nda Kıptî grubundan Demirci Tahsin'in iki yaşındaki oğlu İbrahim yirmi beş gün önce çiçek illetine yakalanmıştı. Diğer çocuğu yedi yaşındaki Hasan İbrahim'den sekiz gün sonra hastalanmıştı. Aynı mahallede Demirci İbrahim'in beş yaşında Sait isimindeki oğlu yirmi gündür aynı hastalığa yakalanmıştı.

¹⁶ Devlet eliyle İstanbul'da kurulan ilk modern ilkokulları ibtidâî mektebi olarak bilinmekle beraber 1880'lere değin sübyan mektebi terimi genel olarak bütün ilkokullar için kullanılıyordu. 1880'lerden başlayarak giderek sadece mahalle mekteplerine sübyan mektebi denir oldu; buna karşın Maârif Nezâretinin kurduğu ilkokullar zaman içinde ibtidâî mektebi adıyla anılmaya başladı (34).

Demirci Ali'nin üç yaşındaki oğlu Halil de on sekiz gündür hastaydı. Ayrıca Sandalyeci Ali'nin iki yaşındaki kızı Hacer ile Mehmed'in bir yaşındaki kızı hastaydı. Çalgıcı Rifat'ın beş yaşında Şaban adındaki çocuğu, Cami-i Şerif Sokağı'ndaki Yorgancı Rıza Efendi'nin dört yaşındaki kızında çiçekten şüphe ediliyordu. Bu sebeple Arif Efendi, tedbir olarak mahalledeki ibtidâî mektebinin geçici olarak tatili ve çocukların birbiriyle irtibatına engel olunmasını önerir. Doktorun araştırmasında hastalığın Demirci Tahsin'in evinde çıktığı anlaşılmıştır. Toplam dokuz çocuk hastalanmıştır. Kasımpaşa'da çiçek aşısı yapılacaktır ve tedbir olarak hiç olmazsa 20 kadar taze aşı kalemi Kasımpaşa'daki belediye memuruna gönderilecektir. 8 Aralık 1887 tarihli bir başka belgede Kasımpaşa'da baş gösteren çiçek hastalığına yakalananların miktarının yirmiyeye ulaştığını öğreniyoruz. Daha Kasım 1887'de Dâhiliye Nezâreti, Şehremaneti ve Tıbbiye Nezâretine bu konuda bilgi verilmişti. Tıbbiye Nezâreti de 1 Aralık 1887 tarihli cevabında Doktor Arif Bey'in söz konusu yere gönderildiği ve bir rapor hazırladığını bildirirken doktorun önerdiği gibi okulun geçici olarak tatili ve çocukların birbiriyle irtibatına engel olunması şeklindeki tedbirlerin yerinde olduğu şeklinde görüşünü paylaşmıştı (55).

19. yüzyıl sonlarında çiçek yanında mekteplerde çocukları tehdit eden ve yöneticileri endişelendiren diğer bir hastalık difteriydi.¹⁷ 1895'te Osmanlı'da difteri serumu üretilmeye başlanmış ve Dr. Nicole serumu adı verilen yerli difteri serumundan

Tablo 1. 1324 senesine (Mart 1908-1909) ait bir yıllık sıhhi istatistikte çiçek ve kuşpalazı vakaları

Hastalık	Ölüm
Kuşpalazı-Difteri	62 (Hastanelerde 6)
Çiçek	318 (Hastanelerde 31)

Tablo 2. 1324 senesine (Mart 1908-1909) ait bir yıllık sıhhi istatistikte Belediye Heyet-i Sıhhiyesi tarafından serum ile tedavi edilen kuşpalazı vakaları

İyileşen	Ölen
216	36

Tablo 3. 1324 senesine (Mart 1908-1909) ait bir yıllık sıhhi istatistikte serum ile tedavi edilmeyenlerde kuşpalazı vakaları

İyileşen	Ölen
28	26

Tablo 4. 1324 senesine (Mart 1908-1909) ait bir yıllık sıhhi istatistikte aşı ve aşısız kişilere ait çiçek vakaları

	İyileşen	Ölen
Aşı olanlarda	163	54
Aşısız olmayanlarda	51	264

Ocak 1899-Kasım 1900 arasında imparatorluğun muhtelif yerlerine 3750 şişe gönderilmiştir (56). Mekteplerdeki aşılama ile çiçek ve difteri konusundaki tedbirler bağlamında Şehremaneti İdâre-i Sıhhiyesi tarafından yayımlanan İstanbul'daki hastalık ve ölüm istatistiklerini kullanabiliriz. Belediye dairelerinden toplanan verileri içeren istatistiklerden ilki olan 1324 senesine (Mart 1908-1909) ait bir yıllık sıhhi istatistikte çiçek ve kuşpalazı vakaları yanında aşı ve serumun kullanımına dair sunulan bilgiler bize karşılaştırma imkânı veriyor.

Meskenlerde 39.718 ve daire merkezlerinde 15.101 toplam 54.819 çiçek aşısı yapılmıştır.

Meskenlerde 72.092 ve daire merkezinde 35.313 olmak üzere toplam 107.405 aşı yapılmıştır (57).

Serumu ile tedavi olmadan önce ölüme sebep olan difteride ölüm oranı %10 nispetindedir. 1325 (1909/1910) senesinde belediye tabipleri tarafından serumla tedaviye alınan 345 difteri vakasından 29'u ölümlü neticelenmiştir ki bunlar da hastalığın üçüncü gününden sonra müracaat edenler veya hastalığı çok ağır geçirenlerdir. Bakteriyolojihanede üretilen taze serum her zaman belediye dairelerinde mevcut bulunduğundan şüphe edilen çocukların belediyeye haber verilmesi zorunludur. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye kararı gereğince mektepteki öğrenciler arasında difteri görüldüğünde serum verilmesine mümkün mertebe gayret olunmaktadır (57).

Tablo 5. 1325 senesinde (Mart 1909-1910) ait bir yıllık sıhhi istatistikte çiçek ve kuşpalazı vakaları

Hastalık	Ölüm
Kuşpalazı-Difteri	42 (Hastanelerde 3)
Çiçek	32 (Hastanelerde 7)

Tablo 6. 1325 senesinde (Mart 1909-1910) ait bir yıllık sıhhi istatistikte Belediye Heyet-i Sıhhiyesi tarafından serum ile tedavi edilen kuşpalazı vakaları

İyileşen	Ölen
316	29

Tablo 7. 1325 senesinde (Mart 1909-1910) ait bir yıllık sıhhi istatistikte serum ile tedavi edilmeyenlerde kuşpalazı vakaları

İyileşen	Ölen
-	13

Tablo 8. 1325 senesinde (Mart 1909-1910) ait bir yıllık sıhhi istatistikte serum ile tedavi edilmeyenlerde kuşpalazı vakaları

	İyileşen	Ölen
Aşı olanlarda	37	4
Aşısız olmayanlarda	49	28

¹⁷ Zeynel Özlü'nün son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda difteri ve koruyucu sağlık hizmetleri üzerine yapmış olduğu detaylı çalışması için bkz. (56).

Tablo 9. 1326 ve 1327 (1910-1911) senelerine ait istatistik (58)

	Hastalık	Ölüm
1326 (1910)	Kuşpalazı	60
	Çiçek	1
1327 (1911)	Kuşpalazı	74
	Çiçek	221

Söz konusu istatistik kayıtlarında verilen açıklamaya göre, çiçek 1901'den 1904'e kadar hemen bütün kaybolma istidadi gösterdiği hâlde 1904 sonlarında artmış ve 1905'te mühim derecede tahribat icra ettikten sonra 1909'ta tekrar azalarak 1910 senesinde ancak birkaç vefata sebep olmuş ve Aralık 1911-Ocak 1912'e kadar hiçbir vaka görülmemiştir. Ancak bu dönemde yeniden belirip gittikçe artmış ve dört ay zarfında 221 vefat olmuştur. Şehremaneti Sıhhiye İdaresi bunda Nüfus İdaresinin yeni doğumları zamanında belediye dairelerine bildirmemesi, ebeveynin çocuklarını aşılatırmaktaki kayıtsızlığını gerekçe olarak gösterir. Sıralanan sebepler arasında üç veya hiç olmazsa beş senede bir tekrar aşılınmak gereğinin halk arasında yaygınlaşmaması da vardır. İşte çiçeğin İstanbul'dan tamamen ortadan kaldırılamaması bundandır. Şehremaneti böylece başarısızlığın kendilerinde olmadığını ifade ederken 1910'da 39.589 ve 1911'de 77.619 aşı icra edildiği bilgisini vererek savunmasını güçlendirir. Ayrıca halkın ekseriyetinin çiçek istilası esnasında aşuya karşı çıkışları kurumun karşılaştığı en önemli güçlük olarak kayıtlarda yer bulur. Oysa çiçekten ölüm vakaları 1910 senesinde aşılı olanlar arasında olmayıp hepsi aşısızdır. 1911 senesinde ise aşılı olanlarda ölüm 43 iken aşısızlarda 154'tür (58).

Çiçek konusundaki bu açıklamalara rağmen en azından kuşpalazında Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Reisi Besim Ömer'in sorumlulukların yerine getirilmesinde Şehremaneti ile aynı fikirde olmadığı söylenebilir. Zira Besim Ömer 22 Ocak 1910 tarihli Dâhiliye Nezâretine hitap eden yazısında o sırada İstanbul'da difterinin yayılması ve vefat edenlerin olması sebebiyle belediye merkezlerinde daima taze serum ile gerekli alet ve malzemenin bulundurulması gerektiği hâlde yapılan tahkikatta olmadığının tespit edildiğini belirtmekteydi. Bu sebeple belediye tabiplerinin gerekli alet ve malzemeye sahip olmaları, belediyelerde taze serum bulunmasına dair Şehremanetine uyarı gerekli görülür. Ayrıca mekteplerdeki her vakanın belediyelere bildirilmesi Maârif Nezâretine emredilirken difteri görülen mekteplerde öğrencilerin her gün muayenesiyle hastalığın yayılmasının önü alınmaya çalışılması amaçlanır (59).

Osmanlı'da mekteplerde hastalığa yakalanan çocukların tespit ve tecridi ile buna yönelik süreci belgelerden takip

edebiliyoruz. Örneğin 1896 Şubat'ında Şehremaneti ile Maârif Nezâreti arasındaki yazışmaların konusu bir okulda rastlanan kuşpalazı vakalarıydı. Mevcut örnek kuşpalazı ihbarı ve yüzyılın sonlarında alınan önlemler hakkında bize bir fikir verebilecek niteliktedir. Onuncu Dâire-i Belediye Tabibi Mustafa Bey'in Kız Sanayi Mektebindeki kızı ile birkaç çocuğun daha bu hastalığa yakalandığı haberi alındığında, anlaşılan Şehremaneti tarafından çocukların evlerinin nerede olduğu, tedavi ve temizliğin yapılıp yapılmadığının araştırılması için belediye sıhhi heyeti ile Nezâretten de bir memurun görevlendirilmesi gerekli görülmüştü (60).¹⁸ Nezâretten aldığı emir üzerine Mektep Tabibi Şevki Bey ile Birinci Belediye Dairesi Heyet-i Sıhhiyesinden görevlendirilen Halil Bey okulda teftiş ve muayene yaparak bir rapor hazırlarlar. Buna göre, Mustafa Bey'in mektepteki kızının Azize değil diğer kızı Saliha Hanım'ın kuşpalazı olup onun da okul ile ilgisi olmadığı ortaya çıkmıştı. Neticede Saliha annesi tarafından bir süre mektebe Azize Hanım'ın yanına getirilmişse de mektebe gelişi öncesi ve sonrasında kuşpalazı vakasına rastlanmadığı gibi hastalığın mektep ile bir münasebetinin olmadığı Maârif Nezâretine bildirilir (60).

Bulaşıcı hastalık vakalarında okulun tatili yanında açılmadan önce temizlenmesine dikkat edilmektedir. Nitekim 19. yüzyıl sonlarında bir öğrencinin difteri hastalığından vefat etmesi üzerine on iki gün tatil edildikten sonra tam temizliği yapılmadan açılan Beyazıd Rüştüye Mektebinde gerekli sıhhi şartların sağlanması gerekliliği Birinci Dâire-i Belediye Heyet-i Sıhhiye Reisi tarafından Müfettiş-i Umûmîliğe sunulan raporda dile getirilmiş ve raporu dikkate alan yetkililer Mektep Müdürlüğüne uyarıda bulunmuştu (61).

Çiçek ve kuşpalazı gibi bulaşıcı hastalıklar görüldüğünde ne yapılması gerektiği okuldaki yetkililere genelgeler ile bildirilmişti. Buna göre, Mart 1909'da şiddetli bir çiçek salgını yaşanırken okul müdür ve muallimlerine öğrencilerin aşı tarihlerine dikkat edilerek süresi bitenlerin hemen aşılatılmaları ve bir okulda çiçek görüldüğünde ibtidâî ise öğretmen tarafından derhâl okulun tatil edilmesi, rüştüye olması hâlinde yalnız sınıfın tatil edilerek durumun bildirilmesi istenir. Eğer hasta çocuğun birlikte ikamet eden kardeş ve akrabaları varsa onların da okula devam etmesine izin verilmemelidir (62). Taşradan yapılan başvurular karşısında alınması gereken tedbirlere dair yapılan açıklamaları içeren belgelere de sahibiz. Ekim 1905'te İllisan kasabasında difteri görüldüğünde mekteplerin bir süre tatili tabip raporuyla ortaya çıktığında ne yapılacağı Manastır Maârif Müdüriyeti tarafından telgraf ile Nezârete sorulur. Verilen cevapta bulaşıcı hastalık görüldüğünde öğrencinin derhâl evine gönderilmesi, iyileşip karantina süresi bitene kadar kabul edilmemesi, okul binasının fennî usule göre temizliğinin yapılması ve öğrencilerin ekserinde hastalık görüldüğünde

¹⁸ Hastalık ile mücadeleyi belediyeler yürütmüştür. Belediye teşkilatı müdüriyetlerden veya yerel şube bürolarından oluşup başlarında müdür bulunmaktadır. Belediyeye bağlı Heyet-i Sıhhiye Müdüriyetinin görevleri arasında bulaşıcı ve salgın hastalıkların önüne geçmek üzere tedbir almak, bunun için vilayet sıhhiye müdüriyeti ile ilişki kurmak ve hastalığa karşı aşılama yapmak yer almaktadır (56).

tatil edilmesidir (63). Mart 1908 tarihli bir belgede de mekteplerde bulaşıcı ve salgın hastalık görüldüğünde alınacak sıhhi tedbirler hakkında bilgi verilir. Buna göre, bir mektepte bulaşıcı hastalığa rastlandığında bir haftadan on iki-on beş güne kadar tatil edilecek ve fennî temizlik yapıldıktan sonra tekrar açılacaktır. Eğer hastalık çiçek ise, mektepteki bütün öğrenciler aşılanacaktır (ki 3500 kadar çocuğa çiçek aşısı yapılmıştır). Bundan başka, mektep müdür ve muallimlerine kolaylık sağlamak ve gereğinde bir istatistik yapmak üzere emrâz-ı sâriye (bulaşıcı hastalıklar) ve müstevliye (salgın) defteri adıyla matbu bir deftere sadece bulaşıcı hastalığa yakalananlar kaydedilecektir. Kızıl altı hafta, kızamık dört hafta, çiçek altı hafta, kuşpalazı dört hafta, boğmaca öksürüğü için altı hafta bekleme süresi olup öğrenci bu süre tamamlanmadan okula kabul edilmeyecektir (64).

Talimatlara göre hareket edilme örneği 1911'de Göksu'daki Defterdar Mehmed Bey İbtidâî Mektebinde izlenebilir. Zira çocuklar arasında çiçek görüldüğünde belediye tabibi tarafından aşı yapıldığı, temizliğin yerine getirildiği ve on günlük tatil verildiği Muallim Osman Bey'in İstanbul Vilâyeti Maârif Müdüriyetine sunduğu belgede yer alıyor (65). Nisan 1910'da Maârif Nezâretine Erzurum'dan iletilen telgrafta da Erzurum'a bağlı Bayburd Rüştîye Mektebinde talebe arasında kuşpalazı hastalığı görüldüğünden mektebin on gün tatil edildiği bildirilir (66).

Mekteplerde çiçek ve difteri ihbarı yapıldığında okul teftiş edilmektedir. Yetkililerin harekete geçmesinde şüphe yeterlidir. Örneğin Nisan 1907'de Atpazarı İnas Rüştîye Mektebinde çiçek hastalığı görüldüğü ihbarı üzerine okul teftiş edilmiş ancak teftişte çiçek hastalığına rastlanmamıştı. Sadece bir öğrencide hafif surette suçiçeği belirlenmişti. Öğrencinin çiçek aşısı olduğu ayrıca kaydedilirken bizim için dikkat çekici olan ihbar yapan ile yetkililerin çiçek karşısındaki endişeleridir (67).

Aralık 1909'da Aksaray'da Maarif Mektebi öğrencilerinden on yaşındaki İsmail Zihni ile aynı mektepten bir çocuk daha kuşpalazı olduğunda okulun kapatıldığı Şehremaneti tarafından İstanbul Polis Müdüriyetine orası da Dâhiliye Nezâretine haber verecekti (68). Ocak ve Şubat 1910'da da Şehremaneti, Dâhiliye Nezâreti ile Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Riyaseti arasındaki yazışmaların konusu hastalığın yayılmasını engellemek üzere alınacak tedbirlerdi. 28 Aralık 1909'ta meseleyi Dâhiliye Nezâreti Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiyeye bildirmişti. 8 Ocak 1910'da ise, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Reisi Besim Ömer, Dâhiliye Nezâretine kendilerine havale edilen meselede, kuşpalazı görülen mekteplerde hastalığın önünü almak için öncelikle öğrencinin evinde tecrit edilmesi ve hasta ile temasta bulunan diğer öğrencilerin tıbbi muayenelerinin yapılması, şüpheli olanlarda difteri serumunun kullanılması, mektebin dezenfekte edilmesi bu şekilde muamele edilirse mekteplerin kapatılmasına gerek kalmayacağı şeklindedir. Besim Ömer'in

öğrenci iyileştikten sonra boğazında katiyen difteri basilleri kalmadığının bakteriyoloji muayenesi ile sabit olduğuna dair rapor ibraz etmedikçe mektebe devamına müsaade edilmesinin de sıraladığı sıhhi tedbirler arasındaydı (69).

Okul tatiliyle çocukların evde kalması, diğer çocuklarla irtibatlarının kesilerek tecritleri amaçlanıyordu. Bununla birlikte bazı ailelerin hastalığı gizleyerek çocuklarını başka okullara kayıtt ettirmeleri, tıbbi sorumlular ile Maârif yetkililerinin birlikte hareket etmesini gerektirdi. Örneğin 5 Temmuz 1888'de kuşpalazından iki çocuğun öldüğü ihbarı yapılan Büyükdere'deki Musevi Mektebine gidilerek tahkikat yapılmasını zorunlu kılmıştı. Mektep kapalı olduğundan bilenlere sorulduğunda öğrencilerin aيداتları yeterli olmadığından müdürün mektebi kapadığı ve oradaki öğrencilerin başka okullara dağıldığı öğrenilir. Dört-beş öğrencinin kaydını yaptırdığı yakındaki 30 kadar çocuğun devam ettiği bir diğer okulda da soruşturma sürdürülür ve burada hiçbir öğrencide kuşpalazı ve vefat olmadığı bilgisi verilir. Nakil olan çocukların hasta olmamasına rağmen okulun tatil edilip edilmemesine karar vermek için bir de Büyükdere Karantina Tabibi ile görüşülür. Tabipten alınan bilgiye göre de Musevi Mektebine devam ettiği hâlde vefat eden iki çocuk kendi evlerinde kuşpalazı olup yirmi iki gün zarfında bölgedeki ne diğer Musevi mekteplerinde ne de Rum Ermeni mekteplerinde hastalık görülmediği bu sebeple tatil ve kapatılmaya gerek olmadığıdır (70). Bu örnekteki yakın takip ve hassasiyete rağmen Nisan 1910 tarihli diğer bir örnek bize özel okul idarelerinin yasağa uymadıklarını gösteriyor. Zira söz konusu kayıtt ibtidâî mekteplerde bulaşıcı hastalık ortaya çıktığında hastalık yok oluncaya kadar çocukların evlerinde bulunması gerekiyor ise de İstanbul Maârif Müdürlüğüne ait belgede bazı talebelerin civardaki özel okullara müracaat ile kayıt yaptırdıklarının öğrenildiği açıklanır (71).

Kaynaklar

1. *Takvîm-i Vekâyi*; 3 Rebiülahir 1263.
2. *Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2014.*
3. *Düstûr, Tertib I, c.6, 1304/1887.*
4. *Düstûr, Tertib I, c.1, 1289/1872.*
5. *DİA. Mecidiye, TDVİA, c. 28. 2003:239.*
6. *Aykut N. Çeyrek, TDVİA, c. 8. 1993:298-299.*
7. *Düstûr, Tertib I, c.7, 1311/1894.*
8. *Düstûr, Tertib I, c.5, 1301/1883.*
9. *Yıldırım N. İstanbul'da Nöbet Mahalleri-Nöbet Eczaneleri (1845-1895). Osmanlı Bilimi Araştırmaları 2005;6(2):151-182.*
10. *BOA. DH. MKT. 1535-117.*
11. *BOA. DH. MKT. 1618-29.*
12. *BOA. ŞD. 2545-22.*
13. *Ortaylı İ. Belediye, TDVİA, c.5. 1992:398-402.*
14. *Düstûr, Tertib I, c.2, 1327/1909.*
15. *Düstûr, Tertib II, c.5, 1331/1912.*
16. *BOA. MF. MKT. 102-59.*

17. BOA. MF. ALY. 4-121.
18. BOA. MF. MKT. 239-57.
19. BOA. MF. ALY. 4-93.
20. BOA. MF. MKT. 239-12.
21. BOA. MF. MKT. 244-6.
22. BOA. MF. MKT. 1186-109.
23. BOA. MF. İMF. 31-33.
24. BOA. MF. İMF. 18-75.
25. BOA. MF. İMF. 31-32.
26. BOA. MF. İMF. 14-15.
27. *Telkîhâne-i Şâhâne'nin 1318 Senesine Mahsus İstatistik Risâlesidir, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne Matbaası, 1319/1903.*
28. *Telkîhâne-i Şâhâne'nin 1320 ve 1321 Senesine Mahsus İstatistik Risâlesidir, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne Matbaası, 1322/1906.*
29. İTÜ. MÜM. 12-17.
30. İTÜ. MÜM. 17-30.
31. Yıldırım N. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. c. V. 1985:1320-1338.*
32. BOA. MF. MKT. 92-119.
33. BOA. DH. MKT. 1790-131.
34. *Somel SA. Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908). İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.*
35. BOA. MF. MKT. 388-10.
36. BOA. MF. MKT. 390-29.
37. BOA. DH. MKT. 1577-111.
38. BOA. DH. MKT. 1592-77.
39. BOA. MF. İBT. 189-40.
40. BOA. MF. MKT. 1198-68.
41. BOA. MF. ALY. 171-24.
42. MF. İMF. 18-72.
43. MF. İMF. 17-19.
44. BOA. MF. MKT. 124-80.
45. BOA. MF. MKT. 1149-48.
46. BOA. MF. İBT. 322-50.
47. BOA. MF. İMF. 19-75.
48. BOA. MF. İBT. 201-41.
49. BOA. MF. İBT. 208-2.
50. BOA. MF. İBT. 42-81.
51. BOA. MF. İBT. 30-81.
52. BOA. MF. MKT. 255-19.
53. BOA. DH. MKT. 2530-37.
54. BOA. MF. MKT. 355-30.
55. BOA. MF. İBT. 21-55.
56. Özlü Z. *Osmanlı Devleti'nde Difteri Hastalığı ve Koruyucu Sağlık Hizmetlerine Dair Bulgular (19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başlarında). Belleten 2017;81(291):419-479.*
57. *Dersâadet'in 1324 ve 1325 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiği, İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1326/1909.*
58. *Dersâadet'in 1326 ve 1327 Senelerine Mahsus Sıhhi İstatistiği, İstanbul: Selanik Matbaası, 1328/1911.*
59. BOA. DH. MUI. 58-32.
60. BOA. MF. MKT. 306-29.
61. BOA. MF. İBT. 60-50.
62. BOA. MF. İBT. 229-3.
63. BOA. MF. MKT. 890-62.
64. BOA. MF. MKT. 1052-58.
65. BOA. MF. İMF. 2-125.
66. BOA. MF. İBT. 269-39.
67. BOA. MF. İBT. 189-93.
68. BOA. DH. EUM. THR. 18-8.
69. BOA. DH. MUI. 48-64.
70. BOA. MF. MKT. 100-78.
71. BOA. MF. İMF. 1-151.